

УДК 378-056.2/.3:37.012
DOI 10.32840/1992-5786.2019.63-2.11

М. О. Гладш

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки
Запорізького національного університету

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Статтю присвячено визначенню та обґрунтуванню наукових підходів до соціально-педагогічної адаптації студентів з особливими освітніми потребами в умовах закладу вищої освіти.

Доведено, що процес адаптації студентів з особливими освітніми потребами є важливою умовою отримання якісної освіти в інклюзивному просторі. Успішне розв'язання даної проблеми значною мірою залежить від того, як швидко та інтенсивно відбудуться процеси адаптації, з одного боку, системи освіти до вимог і змін у суспільстві, з іншого – студентів з особливими освітніми потребами до навчального процесу у закладі вищої освіти, до сучасних трансформацій освітнього середовища.

Визначено наукові підходи до вивчення адаптації студентів з особливими освітніми потребами в умовах закладу вищої освіти, які сприяють інтеграційним процесам і подальшому інклюзивному навчанню, а саме: педагогічна адаптація, психологічна адаптація, соціальна адаптація, соціально-педагогічна адаптація студентів.

Наголошується на тому, що формування інклюзивного простору має здійснюватись через створення умов для соціально-педагогічної адаптації студентів, які мають певні освітні потреби із-за розладів здоров'я. Це важливо, оскільки простежується тенденція значного зростання кількості молодих людей з обмеженими можливостями, які здобули або здобувають вищу освіту. Інклюзивне навчання протягом останніх років має позитивний вплив на різні категорії молоді, що перебувають в умовах закладу вищої освіти, оскільки інклюзивний освітній простір є частиною інтегративного соціуму.

Автором обґрунтовано: адаптація студентів з особливими освітніми потребами в умовах закладу вищої освіти передбачає залучення всіх учасників освітнього процесу; ефективну навчальну діяльність студентів з різними розладами здоров'я за умов, де викладачі та студенти є рівноправними учасниками освітнього процесу, що сприятиме їхній подальшій соціалізації та успішній професійній діяльності.

Ключові слова: студенти з особливими освітніми потребами, адаптація, заклад вищої освіти, інклюзивний освітній простір.

Постановка проблеми. Національна система вищої освіти має сьогодні дуалістичний характер. З одного боку, орієнтація на світові стандарти вимагає радикальних інновацій, спрямованих на підготовку особистості до життя в динамічному світі та набуття нею життєвих компетентностей, які б дали їй змогу самореалізуватися у соціальному середовищі та бути конкурентоспроможною на ринку праці. З іншого боку, завдання оновленої вищої освіти полягає в збереженні національних культурних, педагогічних, гуманітарних надбань та забезпеченні поступального суспільного розвитку України.

Названі чинники зумовлюють необхідність осмислення мети та змісту, структури та напрямків розвитку національної вищої освіти, що відкривають її ціннісний вимір і гуманістичну сутність. По-перше, це інтерес до особистості студента з огляду на можливості освіти забезпечити всебічний розвиток здібностей людини, відкрити їй власне покликання та можливість самореалізації та вивести її інтереси за межі суто практичних потреб у великий світ духовних багатств людства. По-друге, це інтерес суспільства у сенсі творення

системи такої освіти, що здатна забезпечити рівні права та можливості для професійного та особистісного розвитку всіх молодих громадян [4, с. 103].

Мультидисциплінарний характер проблеми адаптації студентів з особливими освітніми потребами (далі – ООП) в умовах закладу вищої освіти також обумовлено загальним предметним полем, розташованим на межі різних наук: загальної та спеціальної педагогіки, загальної та спеціальної психології, медицини, соціології, соціальної педагогіки тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософсько-методологічні та соціокультурні аспекти соціальної адаптації груп подані в роботах багатьох українських та російських вчених (В. Верещагін, Ю. Ган, І. Калайков, С. Кінелев, П. Царгородцев, Л. Шпак). Соціально-психологічні аспекти адаптації стали предметом дослідження таких психологів, як Б. Ананьєв, А. Бодалев, Г. Балл, О. Киричук, Л. Грімак, А. Леонтьєв, С. Рубінштейн та інші, а соціологічні досліджували О. Алексєєва, О. Бодальов, Є. Вітенберг, Ю. Ган, І. Кон, А. Парсонс, Н. Смелзер, П. Сорокін. Педагогічні аспекти адаптації розглянуті в працях

Д. Андрєєвої, Н. Березовіна, О. Берак, В. Давидова, Л. Закутської, С. Савченка, Н. Тализіної та багатьох інших дослідників, а соціально-педагогічні вивчали Н. Жукова, Л. Зданевич, С. Подмазін, С. Селіверстов.

Проблема адаптації особистості вивчалася у різних напрямках: дослідження процесу адаптації студентів до навчання у вищих навчальних закладах здійснювалося таким вченими, як Т. Алексєєва, О. Венгер, В. Гамов, О. Гречишкіна, В. Каземіренко, Г. Левківська, Є. Резнікова, О. Солодухова, Ф. Хайруллін, А. Фурман та ін.; проблемі адаптації студентів-першокурсників до навчання у вищих навчальних закладах присвячено праці Л. Дябел, Н. Дятленко, Л. Гармаш, Н. Коцур, Л. Клочек, Л. Косарева, Н. Любченко, І. Шаповал та ін.; проблемою соціально-психологічної адаптації підлітка до нових умов навчання займалися І. Бех, М. Вієвська, Л. Красовська, Н. Фролова та ін.; соціально-педагогічні аспекти адаптації студентів представлено в роботах О. Польовик, В. Штифурак та ін.; труднощі початкового етапу навчання і чинники, що впливають на процес адаптації визначено в працях А. Андрєєва, Ю. Бохонкова, С. Гапонова, В. Острова, О. Прудської та інших.

На основі ґрунтовного аналізу джерельної бази визначено, що сьогодні виокремлюють різні підходи до вищеокресленого питання, натомість проблема соціально-педагогічної адаптації студентів з особливими освітніми потребами як необхідної умови отримання освіти вирішується непослідовно.

Мета статті. Головна мета цієї роботи – визначити та обґрунтувати наукові підходи до проблеми адаптації студентів з особливими освітніми потребами (ООП) в умовах закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. У наукових дослідженнях з проблем адаптації робиться акцент на важливості адаптації молоді до умов навчально-виховного процесу, адже молоді люди, що відчувають різку зміну багатьох аспектів свого життя, мають усвідомити, що успішність перебігу процесу адаптації є запорукою успішного подальшого функціонування у певному соціумі.

У педагогіці поняття «адаптація», розглядається в контексті процесів навчання і виховання особистості, як перебудова пізнавальної, мотиваційної та емоційно-вольової сфер особистості при переході в іншу площину навчально-виховного процесу [5, с. 56]. Крізь призму означеної позиції простежується залежність адаптації від активності самої особистості в навчанні та вихованні.

Поняття адаптації в педагогічному розумінні визначають як засвоєння змісту та способів діяльності (поведінки) у певній галузі матеріальної та духовної культури. Але таке визначення є недо-

статнім, тому що воно не виявляє сутності адаптації та не охоплює динаміку процесу. З нього випливає, що все зводиться до засвоєння знань і умінь, в той час як це тільки одна умова орієнтування в середовищі. Також необхідно додати, що педагогічна адаптація – це пристосування до системи освіти, навчання й виховання, які формують систему ціннісних орієнтирів індивіда.

Так, один із засновників теорії соціальної педагогіки в Україні А. Капська зазначає, що поняття «адаптація» використовується для визначення процесу, в ході якого відбувається пристосування суб'єкта до нового середовища (розвиток явища у часі, накопичення його елементів); рівноваги, котра встановлюється між суб'єктом і середовищем; результату пристосування (адаптованість як якісний етап в даному процесі); мети, що ставить перед собою суб'єкт (адаптування до нових умов) [2, с. 8].

Психологічне розуміння адаптації зводиться до пристосування будови та функцій організму, його клітинних систем, субсистем органів до умов навколишнього середовища [1, с. 31].

Виходячи з класичних підходів психології (Л. Виготський, О. Леонтєв, Д. Ельконін) до провідних видів діяльності, що визначають виникнення та формування основних психологічних новоутворень, найважливіші зміни в психічних процесах і психологічних особливостях особистості на кожному етапі її розвитку ми будемо розглядати період становлення студента як входження індивіда в референтну спільноту, для якого характерними є три фази: адаптація, індивідуалізація та інтеграція, в процесі яких і відбувається розвиток особистості.

У психології термін «адаптація» використовується, з одного боку, для позначення властивості людини, яка характеризує її стійкість до умов середовища, виражаючи рівень пристосованості до неї. З іншого боку, адаптація виступає як процес пристосування людини до змінних умов. Тут важливо бачити також взаємний характер адаптації людини та того середовища, з яким вона вступає в регулятивні адаптаційні зв'язки [8, с. 9].

Останнім часом спостерігається значна еволюція розуміння явища психологічної адаптації, яка відмічена наступними тенденціями: відбувається все більше розділення понять пристосування (англ. adjustment) та власне адаптації (англ. adaptation); рух від пасивного пристосування до побудови системи продуктивної взаємодії особи та середовища, від кінцевої мети – гомеопатичної рівноваги, відсутності конфліктів – до самоактуалізації та самореалізації особистості в реальному соціальному середовищі (Г. Балл, Б. Паригін, А. Реан, А. Началджян).

Дослідники питань психологічної адаптації у закладах вищої освіти вважають, що для визна-

чення змісту психологічного супроводу в системі вищої освіти необхідно спиратись на компетентнісний підхід, метою якого є не лише професійний, а й особистісний розвиток студентів у процесі навчання у виші, оскільки компетентність є інтегральною якістю суб'єкта навчальної діяльності, яка проявляється у готовності та здатності студентів опанувати ключовими компетентностями, що стосуються успішної реалізації себе у професійній діяльності. Виходячи з позицій компетентнісного підходу, одним із напрямків психологічного супроводу студентів є розвиток їх адаптаційного потенціалу та, відповідно, оптимізація процесу адаптації студентів до умов навчання у виші [7, с. 164].

Наше дослідження також потребує звернення уваги на визначення та трактування процесу *соціальної адаптації*, що трактується як процес пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи стосунків із соціальними об'єктами, інтеграції особистості в соціальні групи з метою діяльності щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища. Процес соціальної адаптації безперервний, зважаючи на те, що в навколишньому середовищі постійно відбуваються зміни соціальної дійсності, які, безперечно, потребують нових способів пристосування індивіда. Соціальна адаптація здійснюється з різною мірою інтенсивності. Періоди підвищеної адаптивної інтенсивності можна співвідносити з пожвавленням соціальної діяльності суспільства, і навпаки, уповільнення явищ соціальної трансформації зменшують інтенсивність соціального пристосування індивіда.

Соціальна адаптація на рівні окремих особистостей містить: 1) реалізацію механізму взаємодії особистості з мікросередовищем шляхом певного пристосування до нього через спілкування, поведінку, діяльність; 2) засвоєння норм, моральних цінностей найближчого позитивного соціального оточення шляхом їх раціонального усвідомлення або шляхом інтеріоризації; 3) досягнення стану адаптованості суб'єкта шляхом встановлення динамічної рівноваги між його особистісними настановами та очікуваннями соціального середовища при наявності контролю з його боку [6, с. 7].

Особливої значущості соціальна адаптація набуває для осіб, які мають обмеження у фізичному розвитку, бо ступінь адаптованості такої людини в суспільство прямо пропорційно її можливостям вести повноцінне соціальне життя, виконуючи певні соціальні ролі, реалізуючи свої потенційні можливості нарівні зі здоровими людьми. Згідно з О. Польовик, соціальна адаптація – це вид взаємодії особистості або соціальної групи з соціальним середовищем, у ході якої узгоджуються вимоги й очікування його учасників.

Найважливіший компонент адаптації – узгодження самооцінок і домагань суб'єкта з його можливостями та реальністю соціального середовища, що включає також тенденції розвитку середовища і суб'єкта [6, с. 8].

Найважливішим науковим підходом до вивчення адаптації студентів з ООП є соціально-педагогічна адаптація. *Соціально-педагогічна адаптація* – це окремий вид соціальної адаптації, інтеграційний прояв соціального стану молоді людини, який відбиває її здатність адекватно пристосовуватись до умов спеціального організованого педагогічного процесу, до людей, подій, вчинків, навчання, трудової діяльності, що забезпечує регулювання поведінки відповідно до потреб особистості та умов соціального середовища. *Соціально-педагогічну адаптацію студентів з обмеженими можливостями* визначено як педагогічно організований цілісний процес накопичення ними досвіду діяльності, в результаті якого відбувається їх активне включення до безбар'єрного середовища, прийняття соціально-позитивних моделей та стратегій поведінки, розвиток їх компенсаторних можливостей, особистісного та професійного потенціалу [Гладиш, с. 14].

Висновки та пропозиції. Отже, ми дійшли висновку, що відсутність у педагогіці та психології єдиної теорії соціальної адаптації ускладнює цілеспрямоване управління цим процесом і вимагає обґрунтування та впровадження методів і форм роботи, що сприяють підвищенню рівня адаптації студентів, зокрема студентів з особливими освітніми потребами, і потребує вивчення процесу адаптації таких студентів до нових умов життєдіяльності в середовищі вищого навчального закладу.

Соціально-педагогічна адаптація студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу є педагогічно організованим цілісним процесом оптимального пристосування студентів з обмеженими можливостями (в мотиваційному, змістовому, ресурсному, компенсаторному аспектах) до соціального середовища закладу вищої освіти, засвоєння ними досвіду навчальної діяльності, прийняття соціально-позитивних моделей особистісної та професійної поведінки та є необхідною умовою в інклюзивному освітньому просторі.

Список використаної літератури:

1. Авер'янова Г.М., Дембицька Н.М., Москаленко В.В. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства. Київ : «ППП», 2005. 307 с.
2. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола (ред.). Київ, 2002. 164 с.

3. Гладіш М.О. Соціально-педагогічна адаптація студентів з обмеженими можливостями в умовах вищого навчального закладу: Автореф. дис... канд. пед. наук. НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2013. 23 с.
4. Калінічева Г. Аксіологічний вимір сучасних інновацій в системі національної вищої освіти. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами* : зб. наук. праць. Київ: Університет «Україна», 2008. С. 103–106.
5. Коленіченко Т.І. Методологія дослідження адаптації особистості в нових умовах життєдіяльності. *Соціальна безпека і гуманітарний захист в Україні на початку XXI століття : проблеми теорії і практики* : Тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф. Чернігів, 2009. С. 55–57.
6. Польовик О.В. Соціальна адаптація студентів з особливими потребами до навчально-виховного процесу у ВНЗ : Автореф. дис. ... канд. пед. наук. Ін-т пробл. виховання НАПН України. Київ, 2013. 19 с.
7. Тітова Т.Є., Крикля К.П. Психологічний супровід адаптації першокурсників до навчання у виші. *Психологія та особистість*. 2018. № 1 (13). С. 161–170.
8. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 744 с.

Gladys M. The scientific approaches to the problem of adaptation of students with special educational needs in conditions of the higher institute of education

The article tackles the scientific approaches to the problem of adaptation of students with special educational needs in process of integrative studying at higher institutes of education. The author's attention is concentrated on defining of these notions, on the relations of these phenomena on the whole. Also the author emphasizes the main purpose of applying the scientific approaches which lies not only in arrangement of conditions for adaptation, but in increase in adaptive abilities of students with special educational needs.

The complex of scientific approaches which provide the increasing of the efficacy of disable students' adaptation in the inclusive educational environment are grounded and proved in the article. There are such scientific approaches in the article as pedagogical adaptation, psychological adaptation, social adaptation and socially- pedagogical one as well.

Students' adaptation to the process of learning in the higher educational establishment is a complex process and its success depends on some internal and external factors. Among these factors one can distinguish the quality of professional education and the level of student's personal development. Thus, the necessity of conducting of pedagogical, psychological and social adaptation for the students with special educational needs is grounded. The development of student's adaptive capacity should be taken into account in all activities.

The problem of social-pedagogical adaptation of students with disabilities in conditions of higher institutes of education is analyzed; theoretical analysis of modern approaches to the decision of problems of social-pedagogical adaptation is given; the present problems of realization of pedagogical conditions for students with disabilities are exposed.

The author substantiates: adaptation of students with special educational needs requires involving all participants of inclusive educational process; the inclusive educational environment contributes to effective studying and future professional activity.

Key words: *student with special educational needs, adaptation, higher institute of education, inclusive educational environment.*